

QARAQALPAQSTANNÍN AWÍL XOJALÍGÍ TARIYXÍ (XX ásir ekinshi yarımı-XXI ásir basları)

*Mnajatdinova Qızlarxan Aynatdin qızı,
Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámlekетlik universiteti "Arxeologiya"
kafedrası oqitiwshısı*

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО КАРАКАЛПАКСТАНА (Вторая половина XX века-начало XXI века)

*Мнажатдинова Кызлархан,
Каракалпакский государственный университет имени Бердаха
преподаватель кафедры "Археология"*

AGRICULTURE OF KARAKALPAKSTAN (Second half of the 20th century,beginning of the century 21st century)

*Mnajatdinova Kizlarkhan,
Karakalpak state university after Berdakh Teacher of the Department
of Archaeology*

e-mail:

*qizlarxan9494@gmail.
com*

Annotaciya: Maqalada 1960-1990-jillardaǵı Qaraqalpaqstan awıl xojalığı haqqında aytıladi. XX ásir ortalarınan baslap agrar tarawda alıp barılǵan siyasiy, ekonomikalıq ózgerisler, awıl xojalıq tarawında ámelge asırılgan rejeler hám olardıń ámelge asırılıwi boyinsha maǵlıwmatlar keltirilgen. Xalıq xojalığı tarawına jańa texnologiyalardıń alıp keliniwi nátiyjesinde agrar tarawda alǵa ilgerilewshiliklerdiń boliwi hám de awıl miynetkeshleriniń pidakerlikleri haqqında keń túsinik hám pikirler kiritilgen.

Tayanish sózler: Awıl xojalığı, agrar taraw, diyqanshılıq, melioraciya, awıl miynetkeshleri, paxtashılıq, saligershilik.

Аннотация: В статье рассматривается сельское хозяйство Каракалпакстана после 1950-х годов. В нем представлена информация о политических и экономических изменениях в аграрном секторе с середины XX века, планах, реализованных в аграрном секторе, и их реализации. В результате внедрения новых технологий в национальную экономику произошли улучшения в аграрном секторе, появились широкие представления и предложения о самоотверженном труде сельских тружеников.

Ключевые слова: сельское хозяйство, аграрный сектор, фермерство, мелиорация, сельское рабочие, хлопководство, рисоводство.

Abstract: The article examines the agriculture of Karakalpakstan after the 1950s. It provides information on the political and economic changes in the agricultural sector since the middle of the 20th century, the plans implemented in the agricultural sector and their implementation. As a result of the introduction of new technologies into the national economy, improvements have occurred in the agricultural sector, and broad ideas and proposals have emerged about the selfless work of rural workers.

Key words: agriculture, agricultural sector, farming, melioration, rural labor, cotton growing, rice growing.

Orta Aziya hám Aral jaǵaları, sonıń ishinde Qaraqalpaqstan awıl xojalıq miynetkeshleri suwǵarıw hám irrigaciyalıq qurılıs tariyxınıń bay tájiriybesine iye. Qaraqalpaqstan agrar-industrial

el esaplanadı. Ol Ámiwdáryaniń tómengi jaǵında jaylasqan. Respublikamız Ústirt hám Qızılqum sahrası arasında jaylasqanlıqtan onıń klimati keskin kontinentallıq klimat bolıp, qısı suwiq, jazı

ıssı, jawın-shashın az jawadı. Sonlıqtan awıl xojalığın rawajlandırıwda suwǵarıw sistemasi baslı ról atqaradı. Onıń tiykarǵı suw deregi Ámiwdárya bolıp tabıladı.

Qaraqalpaqstannıń territoriyası úlkeniń tábiyyi-klimatlıq shárayatlari menen tariyxıy qáliplesiwine baylanıslı ózine tán ózgeshelikleri menen ajıraladı. 1965-jılı Qaraqalpaqstannıń pútkıl egislik maydani 168,8míń gektar bolǵan bolsa, al 1980-jılı ol 303,4míń gektardi quradı. Gálle eginleri 4 ese, al ot-jemlik eginler 2,5 ese kóbeydi. Máselen, 1965-jılı gálle eginleri 19míń gektar bolsa, al 1984-jılı 80,1míń gektar boldı. 1965-jılı ot-jem egisligi 29,5 gektar bolsa, 1980-jılı 86,8 mÍń gektar boldı. Paxtashılıq egisligi 127,5 mÍń gektardan 1980-jılı 133,7 mÍń gektarǵa kóbeydi.[1,67]

Qaraqalpaqstanda awıl xojalığın rawajlandırıw máselerleri menen Ministrler Keńesi, oblastlıq partiya komiteti, ásirese onıń awıl xojalığı, shólkemlestiriw-partiya jumısı siyaqlı bólimleri, rayonlıq partiya shólkemleri, Suw xojalığı ministrligi, avtonomiyali respublikadaǵı «Irsov-xozstroy» basqarması shuǵıllanıp otırdı, olar hárıv kún sayın materiallıq-texnikalıq bazalardı beklemlew, paxtashılıqtı, gálleshilikti, mal sharwashılıǵın hám awıl xojalığına baylanıslı basqa da tarawlardı planlastırıw jáne rawajlandırıw máselerleri menen bánt boldı.

Qaraqalpaqstanda diyxanshılıqtı rawajlandırıw hám agrar-diyxan máselerleri respublikanıń ózine jaǵdaylarında sáykes sheshilip bardı. Xalıqtıń tiykarǵı massası diyxanlar edi hám sociallıq-ekonomikalıq jáne mádeniy-turmıs jaǵınan ol SSSR dñı oraylıq rayonlarından, hátte Qazaqstan hám Ózbekstannıń rayonlarından artta qalıp keldi. 20 jıl ishinde (1965-1985) awıllıq telefon stanciyalarınıń ulıwma tarmaǵı júzlegen mártebe ósti. 1985-jılǵa shekem barlıq kolxozi menen sovxozlardı telefonlastırıw is júzinde tamamlandı. Awıl xojalığın basqarıw sistemasin jetilistire otırıp, húkimet mámlekетlik, jámiyetlik óndirislik turmıstıń barlıq tarawlarında miynetkeshler massasınıń rolin arttırıwǵa úlken dıqqat awdardı. Avtonomiyali respublikamızda xalıq xojalığın basqarıw isine miynetkeshler keńnen qatnastırıldı. 1975-jılı rayonlıq Sovetlerge saylawlar boyınsha saylaw komissiyalarınıń quramına bekitilgen miynetkeshler wákilleri

19.7%ti /1046 adam/, al awıllıq hám posyolkalıq sovetler boyınsha saylaw komissiyaları quramındaǵı miynetkeshlerdiń wákilleri 20,1ti quradı. Awıllıq sovetlerge saylangan deputatlardıń 22,4 ti (1407 adam)kolxozshılar boldı.

Elimizdiń awıl xojalığınıń ulıwma ónimleriniń ósıwi tómendegi maǵlıwmatlardan kórinedi: Ulıwma ónimniń ortasha jıllıq kólemi 66,3mlrd manattan (1961-1965-jj), 80,5 mlrd (1966-1979-jj) manatqa shekem, yaması 21 % ke kóbeydi. Al 1981-1985-jıllarda awıl xojalığınıń ulıwma óniminiń ortasha jıllıq kólemi hawa rayınıń hadden tis qolaysız jaǵdaylarına qaramastan ótken bes jıllıq penen salıstırǵanda 13%ke kóbeydi. Awıl xojalığınıń ulıwma ónimi 1960-1990-jıllarda 2,1 esege kóbeydi hám aqshalay esaplaǵanda 1955,6mln manatqa jetti.

Aral teńizine quyatıǵın Ámiwdárya hám Sirdárya basseynde, atap aytqanda, Mirzashólde, Qarshi, Surxan-Sherabad dalalarında, Oraylıq Ferǵanada hám Ámiwdáryanıń tómengi ağısında ózlestirilgen tiń hám partaw jerlerde millionlaǵan adamlar jasap, olardin qaharmanlıq miynetin nátiyjesinde jańa suwǵarıw oazisleri, qalalar, posyolkalar, júzlegen kolxozi hám sovxozlar payda boldı.

Qaraqalpaqstandaǵı Kadrlar siyasatı Nasır Maxmudovtiń (1956-1963-jj) wálayatlıq partiya shólkeminiń birinshi xatkeri bolıp tayınlanǵannan keyin ózgerdi. Respublika, qala, rayon, kolxozi, sovxozlarda isleytuǵın basshilardıń kóphılıgı jas talantlı jergilikli kadrlar menen almastrıldı [4,291].

Suw xalıq xojalığın rawajlandırıwdıń tiykarǵı deregi ekenligi áyyemgi tariyxıy dereklerden de, ata-babalarımızdan qalǵan eski ángimelerden de málım. Awıl xojalığınıń rawajlanıwı suw hám jerge baylanıslı bolıwı menen birge, adamnıń mańlay terine, mexanizaciya, mineral tóginler hám basqa da hár qıylı ilajlardı durıs hám sheber paydalaniwǵa baylanıslı. Araldıń qurıp ketiwi ekologiyalıq jaǵdaydıń pútkilley buzılıwına alıp keldi. Biraq usınday kemshiliklerge qaramastan 1960-1990-jıllarda awıl xojalığın rawajlandırıwǵa, onıń materiallıq-texnikalıq bazasın beklemlewge, mexanizaciyalawǵa, qánigeli kadrlar menen támiyinlewge úlken kewil bólínip, aytarlıqtay jumıs islegenin tariyx biykarlay almaydı. Diyxanlarımızdıń pidákerlik miynetin nátiyjesinde

sol jillardıń ishinde respublikamızdıń awıl xojalığın rawajlandırıwda aytarlıqtay tabıslarǵa erisildi.

1976-jıldan baslap Aral hám Aral boyı probleması boyınsha ádewir keń kólemlı kompleksli izertlewler baslanıp, oǵan elimizdiń onlaǵan iri ilim-izertlew institutiń hám júzlegen joqarı mamańlıqtaǵı ilimpazlar qatnasti. Bul izertlewlerdiń nátiyjesinde bir qatar usınıslar boldı. Bul usınıslar 1980-1986-jılları Nókis qalasında bolǵan Ózbekstan Ilimler Akademiyasınıń arnawlı kóshpeli májilisinde keńnen dodalandı hám tiyisli ministrlıkler menen vedemostvalarǵa tapsırıldı.

KPSS Oraylıq Komiteti hám SSSR Ministrler Soveti “Qaraqalpaqstan ASSR in ekonomikalıq hám sociallıq rawajlanıwdi tezletiw boyınsha ilajlar haqqında” (1986-jıl 17-mart, № 340) jáne “Aral teńizi rayonında ekologiyalıq hám sanitariyalıq jaǵdaydı túp-tiykarinan jaqsılaw, onıń basseyninde, jer, suw resurslarının paydalaniwdıń nátiyjeliligin arttıriw jáne usı resurslardı qorǵawdı kúsheytiw boyınshailajlar haqqında” (1988-jıl, 19-sentyabr, № 1110) qararlar qabil etti. Bul qararlardı orınlaw boyınsha úlken jumıslar islenip atır. Ámiwdárya hám Sirdárya suwların bólistunga hám qadaǵalaw boyınsha basqarmalar düzildi. Avtonomiyalı respublikada “Aralvodstroy”, “Aralselxozvodoprovodstroy” siyaqlı eń iri birlespeler shólkemlestirildi, bulardan tısqarı úlken 9 birlespe hám trestle düzildi. 1987-jılı ulıwma balansta áral teńizine 11 kubkilometr suw, 1988-jılı-23 kubkilometrden aslam suw kelip tústi. Álbette, bular Araldı saqlap qalıw boyınsha jumlardıń tek ǵana baslaması bolıp esaplanadi. Qaraqalpaqstan ASSR Ministrler Soveti KPSS Oraylıq Komitetiniń hám SSSR Ministrler Sovetiniń «Aral teńizi rayonında ekologiyalıq hám sanitariyalıq jaǵdaydı túp-tiykarinan jaqsılaw, onıń basseyninde suw jáne jer resurslarının paydalaniwdıń nátiyjeliligin arttıriw hám usı resurslardı qorǵawdı kúsheytiw boyınsha ilajlar haqqındaǵı» 1988-jıl 19-sentyabrdegi №1110 qararin hám 1989-jıl 26-yanvardaǵı №39 qararin orınlaw boyınsha «Qaraqalpaqstan ASSR Ministrler Sovetiniń, avtonomiyalı respublikaniń sovet jáne xojalıq organlarıń wazıypaları haqqında» qarar qabil etildi. Bul mäseler Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya

komitetinińbyurosında maqullanıp, Aral probleması boyınsha №1110 qarardı orınlawdıń konkret ilajları belgilendi. Bul qararlarda Kommunistlik partiya menen Sovet húkimetiniń úlkemizdiń sociallıq-siyasiy hám xalıq xojalığınıń rawajlanıwı jáne Aral regionında ekologiyalıq jaǵdaydı, xalıqtıń densawlığın hám turmis jaǵdayların túo-tiykarinan jaqsılaw haqqındaǵı atalıq ǵamxorlığınıń bir kórinisi ekenligi atap kórsetilip, olardı orınlaw boyınsha konkret ilajlar belgilendi. Atap aytqanda, KPSS Oraylıq Komiteti menen SSSR Ministrler Sovetiniń №1110 qararında kórsetilgenindey-aq, Ámiwdárya hám Sirdáryanın Aral teńizine quyar jerine 1990-jıldan baslap 8,7 kubkilometr kóleminde kollektordrenaj suwi kelip túsedı [3,17].

1988-1989-jılları-aq, SSSR melioraciya hám suw xojalığı ministrligi tárepinen Moynaq hám Aralsk rayonlarında qoldan islengen hawızlerdiń qurılısları jáne de dáryalardıń teńizge quyar jerlerinde hám Aral jaǵalarında suw sayız uchastkalardıń dárejesin jáne suw rejimin tártipke salıw boyınsha qurılıslardıń texnika-ekonomikalıq esaplari islenip, bul obiekterdiń qurılısı SSSR Gosplanına usınıw kerek ekenligi kórsetilgen. Sonday-aq, qararda Aral regionında dushshi jer astı suwiniń jańa kánlerin barlaw boyınsha jumıslardı kúsheytiw, óz betinshe ágatuǵın barlıq skvajinalardı kran hám basqa da úskenele menen támiyinlew zárúrlıgi eskertilgen. Sonday-aq, Aral teńiziniń qurǵap qalǵan barlıq territoriyasınıń keń kólemlı kartası islenedi hám basıp shıǵarıladı. Aral regionında tábiyattan paydalaniwdıń ekologiyalıq aspektleri boyınsha kompleksli ilim-izertlew jumıslarına ayriqsha áhmiyet berilgen. Usı maqsette Nókis qalasında 1989-jılı SSSR Ilimler Akademiyasınıń Aral teńizi basseynlerindegi ekologiya hám suw problemalari instituti ashılıwı tiyis. Bul institut Orta Aziya respublikaları hám Qazaqstan SSRınıń usı mäseler boyınsha barlıq ilim-izertlew jumısların baylanıstırıw boyınsha xizmet etedi.

1989-jıldan baslap Tórtkul, Beruniy hám Ellikqala rayonlarınıń territoriyalarının kollektordrenaj suwların suwgarılatuǵın jerlerdiń sırtınan Aral teńizine aǵızıw boyınsha obiekterdi proektlew hám salıw mäselerlerin sheshiw hám bul suwlardıń Ámiwdáryaǵa túsiwine jol qoymaw ilajları kórlimekte[2, 109].

1966-1970-jillarda SSSR diň xalıq xojalığın óndirisin rawajlandırıwdıń bes jıllıq planında “xalıqtıń azaq-awqatqa, al sanaattıń awıl xojalıq shiyki zatına bolǵan ósip baratırǵan talapların jaqsıraq qanaatlandırıw maqsetinde diyqanshılıq hám mal sharwashılıq ónimlerin jetistiriwdı ádewir kóbeytiw awıl xojalığı tarawındaǵı baslı waziypa bolıp tabılatuǵınlıǵı kórsetilgen.

1966-1970-jillargá avtonomiyalı respublikaniń awıl xojalıq óndirisin rawajlandırıw planına sáykes ulıwma ónímniń ortasha jıllıq ósimi 25,7%ti qurawı tiyis boldı, bul ótken jillardıń dárejesinen ádewir asıp ketedi. Paxtashılıq penen bir qatarda saligershilik te keń rawajlanıwı kerek boldı. Qaraqalpaqstan awıl xojalıq óndirisine tek 1971-1975-jıllardıń ózinde jańa texnika hám texnologiyani endiriw anaǵúrlım ósti. Bul jıllar ishinde respublikaniń awıl xojalıq óndirisine 1200ge jaqın hárqiylı mashinalar engizildi. Araldıń qurıp ketiwi ekologiyalıq jaǵdaydı pútkilley buzılıwına alıp keldi. Biraq usınday kemshiliklerge qaramastan 1960-1985-jillarda awıl xojalığın rawajlandırıwǵa, onıń materiallıq-texnikalıq bazasın bekkelewge, mexanizaciyalawǵa, qánigeli kadrlar menen támiyinlewge úlken kewil bólínip, aytarlıqtay jumıs islegenin tariyx biykarlay almaydı. Respublikamızda diyqanshılıq Túyemoyın suw saqlaǵışından baslap Aral teńiziniń burıngı jaǵalawlarına shekem jetip bul jerler on bes rayon aymaǵına bólístirilgen (Tórtkul, Ellikqala, Beruniy, Ámiwdárya, Xojeti, Qanlikól, Shomanay, Qońírat, Nókis, Kegeyli, Shimbay, Qaraózek, Taxtakópir, Bozataw, Moynaq rayonları) hám jerden paydalaniwshılıǵı boyinsha

bir neshe tarawlarǵa bólínip, bul jerlerde paxtashılıq, saligershilik, palız egiwshilik, baǵ-júzimgershilik, ot-jem, sharwashılıq, baliqshılıq hám basqa da tarawlarda ónim jetistiriledi. Avtonomiyalı respublikamızdıń húkimeti miynetkeshlerdiń ádewir keń qatlamların óndiristi basqarıwǵa, xojalqlarda dóretiwshilik jaǵday dúziw, jarıstı keń en jaydırıw miynetke morallıq hám materiallıq qızıqsındırıwdıń hár qıylı formaların qollanıw joli menen awıl miynetkeshlerin miynet kollektivleriniń sociallıq-siyası hám mádeniy-ágartıwshılıq jumıslarına tikkeley aralastırıw haqqında mudamı óamxorlıq kórsetip keldi. Diyixanlarımızdıń pidákerlik miyneti nátiyjesinde sol jıllardıń ishinde respublikamızdıń awıl xojalığın rawajlandırıwda aytarlıqtay tabıslarǵa erisildi.

PAYDALANÍLĞAN ÁDEBIYATLAR

1. Б.Шамамбетов «Қарақалпақстанның аўыл хожалығы (1965-1986-жыллар)», Нөкис 1992.
2. Қ.Сарыбаев «Қарақалпақстанда путкилхалықлық ирригациялық қурылымдар тарийхынан», Нөкис 1989.
3. Өзбекстан аўыл хожалы илимий өндирислик орайының Қарақалпақстан Республикалық бөлими. Қарақалпақстан республикасында дийқаншылықты раўажландырыўдың илимий тийкарланган системасы. Нөкис 2003.
4. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. «Қарақалпақстан XIX әсирдин өкиниши ярымынан XXI әсир басларына шекем», Нөкис 2003.

